

Opponensi vélemény

Kis Benedek József: „A katonai biztonság összefüggései az észak-afrikai és közel-keleti térségben az arab tavasz tükrében” című MTA doktori értekezéséről.

A Közel-Kelet és Észak-Afrika kiemelt figyelem és érdeklődés tárgya az egész világon. Különösen érvényes ez Európára, tekintettel a földrajzi közelségre és a történelem során kialakult szoros kapcsolatokra. Ebben az évszázados kapcsolatrendszerben pozitív és negatív tapasztalatok egyaránt felhalmozódtak. A két térség országai és népei élvezhették az együttműködés előnyeit máskor pedig szenvedtek a konfliktusoktól és azok következményeitől. A két végletes helyzet egyidejű jelenléte sem kizárt. A két térség közötti civilizációs, kulturális és vallási különbségek nagyok, jelentős mértékben akadályozzák a konfliktusok békés rendezését. Ennek ellenére a kölcsönös függőség – mindenekelőtt a gazdasági és biztonsági megfontolások miatt – a kapcsolatok és az együttműködés fenntartását indokoltá teszi. Az ENSZ a hidegháború éveiben számos békefenntartó missziót indított és tart fenn jelenleg is a térségben a fegyveres erőszak megállítása és a béke fenntartása érdekében. A közelmúltban az iszlám állam megjelenése és a térségből kiinduló tömeges migráció jelentett Európa számára súlyos emberi és anyagi áldozatokat követelő biztonságpolitikai kihívást.

Kis Benedek József értekezése az államok nemzetközi rendszerre vonatkozó alapvető megfontolásai közül a biztonságot teszi vizsgálat tárgyává a Közel-Kelet és Észak-Afrika államai katonai képességeinek bemutatásával. Az elemzés történelmi kontextusa a 21. század második évtizedének elején kezdődött, a szakirodalomban „arab tavasznak” elnevezett folyamat, amely lényeges változásokhoz vezetett a régióban. A szerző helyesen döntött, amikor a hidegháborús időszakot sem hagyta ki az arab világ biztonsági problémáinak elemzéséből. A jelenlegi konfliktusok megértéséhez ugyanis nélkülözhetetlen annak az örökségnek a figyelembevétele, amely egyrészt a nagyhatalmi rivalizálásból, másrészt az arab államok egymáshoz való bonyolult történelmi viszonyából táplálkozik. A Közel-Kelet mind a hidegháború idején, mind a hidegháború végét követő évtizedekben a nemzetközi rendszer legveszélyesebb konfliktusait hordozó térség volt. A nemzetközi békére és stabilitásra a térségen kívüli szereplők közvetlen vagy közvetett beavatkozása is fenyegetést jelentett.

Kis Benedek József értekezésének újszerűségét abban látom, hogy ebben a konfliktusos rendszerben mutatja be a régió államainak katonai képességeit, amelyeknek az ismerete akkor válik különösen fontossá, amikor fegyveres erőszak alkalmazására kerül sor. A térség konfliktusainak története azt bizonyítja, hogy az érintett államok csak korlátozott mértékben rendelkeznek a diplomáciai eszközökkel történő válságkezelés képességével és hajlandóságával és a katonai eszközök alkalmazását részesítik előnyben érdekeik érvényesítése céljából. A jelenlegi helyzet törékenységét jelzi, hogy külső közvetítők

közreműködésére folyamatosan szükség van a fegyveres erőszak hatásainak mérséklése érdekében.

A kutatás céljai között a szerző kiemeli a Közel-Kelet és Észak-Afrika biztonsági folyamatai hatásának vizsgálatát Európára, különös tekintettel az iszlám radikalizmusra és a terrorizmusra. A kormányok irányítása alatt működő haderők mellett vizsgálja a különböző milíciák és más nem állami szereplők hatását a biztonság katonai dimenziójára.

A kutatás hipotézisei szerint a Közel-Kelet és Észak-Afrika a világ azon régiója, amely leginkább hajlamos az államok közötti érdekellentétek katonai erőszak útján történő kezelésére. A szerző feltételezi továbbá, hogy az utóbbi évtizedben jelentősen megváltozott a régió arculata, és vele együtt az arab társadalmak belső helyzete. Fokozódtak a belső ellentétek és új törésvonalak alakultak ki. A katonai stratégiák változásainak elemzésével bizonyíthatónak véli, hogy a Forradalom a Katonai Ügyekben elnevezésű folyamat ebben a térségben is hatást gyakorolt a fegyverkezésre és a hadviselés jellegére. A szemben álló felek felkészültek a fegyveres erőszak szélesebb spektrumának alkalmazására, beleértve a kiber-terrorizmust és az aszimmetrikus hadviselés különféle eszközeit és módszereit.

Az értekezésben a szerző 12 fejezetben dolgozza fel a kutatómunka során összegyűjtött adatokat, tényeket és információkat. Az általános biztonságpolitikai és katonai helyzettel foglalkozó elemzésben az egyik legfontosabb megállapítása az, hogy általános bizalmatlanság jellemzi a térség államainak kapcsolatait és a legfontosabb biztonsági garanciának a fegyveres erőket tekintik. Az államközi kapcsolatok instabilitása mellett helyesen mutat rá az általános belpolitikai instabilitásra, amelynek az egyik alapvető forrása a magas népszaporulat és vele szemben a munkalehetőségek hiánya miatt kialakult társadalmi feszültségek. Említést tesz a globalizáció térségre gyakorolt hatásairól is, azonban a tény, hogy az arab világ – néhány állam kivételével – a globalizáció vesztesei közé tartozik, indokolta volna a probléma részletesebb kibontását.

A Közel-Kelet és Észak-Afrika geopolitikai jelentőségének elemzése során a szerző helyesen mutat rá, hogy az energiaforrásokhoz való hozzáférés teszi ezt a régiót a nemzetközi rendszer más szereplői számára létfontosságúvá. A vallási, etnikai, kulturális és a politikai rendszerek jellegében meglévő különbségek miatt az utóbbi évtizedben felerősödött ellentétek és erőszakos konfliktusok miatt azonban jelentősen növekedtek az aggodalmak a források elérhetőségével kapcsolatban. A szerző helyesen azonosítja a legveszélyesebb konfliktusokban egymással szemben álló államokat és állam csoportokat. Foglalkozik Irán és Szaúd-Arábia hagyományos ellentétével és az általuk támogatott államok és csoportok fegyveres konfliktusaival. Nagyobb teret és figyelmet érdemelt volna az értekezés ezen részében Izrael és arab szomszédjai viszonyának történelmi alakulása és a külső közvetítők erőfeszítései a konfliktus kezelésére. Indokolt lett volna az ENSZ szerepének bemutatása a fegyveres konfliktusokat és háborúkat lezáró fegyverszüneti megállapodások létrejöttében, valamint a békefenntartó missziók megszervezésében. A Biztonsági Tanács számos határozata közül kiemelésre kívánkozik a 242/1967-es határozat, amely az arab-izraeli megállapodás és a tartós rendezés alapja lehetne.

A Közel-Kelet és Észak-Afrika jelenlegi katonai helyzetével foglalkozó fejezet érdekes és hasznos ismereteket nyújt az államok katonai képességeiről, amelyek fontos forrásként szolgálhatnak a katonai szakértők számára jövőbeni katonai konfliktusok elemzéshez. A szerző további érdeme, hogy kilépett a szűk katonai elemzés keretei közül és szélesebb politikai összefüggésekbe helyezte következtetéseit. Ezzel összefüggésben azonban szükséges felhívni a figyelmet néhány pontatlanságra.

A 126. oldalon a szerző azt állítja, hogy: „A szuezi háború után az egyiptomi vezetés a szovjetek irányába fordult.” A kontextus az 1956 októberi Egyiptom elleni angol, francia és izraeli katonai támadás, amelynek közvetlen kiváltó oka a szuezi csatorna államosítása volt. Azt megelőzően az Egyesült Államok kormánya 1956 tavaszán felmondta a Nasszer elnökkel kötött megállapodást az Asszuáni Gát megépítésének finanszírozásáról, a szovjet kormány pedig késedelem nélkül vállalta az építkezést. Egyiptom szovjet orientációja tehát már a szuezi háború előtt megkezdődött. A 155. oldalon a szerző a Fekete Szeptemberrel összefüggésben említi, hogy az „izraeliek támogatták Husszein királyt a sírekkel szemben”, azonban a kontextus nem világos. Jólismert tény, hogy a Fekete Szeptember szimbolikus elnevezése annak az 1970-ben lezajlott eseménynek, amelynek során a jordán hadsereg tömegmészárlást hajtott végre a Jordánia területén élő palesztinok soraiban. A 168. oldalon a „biztonsági dilemma” terminológia alkalmazása nem szakszerű. A szerző szerint „A kis országok hagyományos biztonsági dilemmája, hogy választani kell az autonómia védelme vagy a befolyás maximalizálása között”. A fenti mondat által jelzett helyzetben egy döntéssel kapcsolatos bizonytalanságról van szó, amit lehet egyszerűen dilemmának minősíteni. A John Herz által alkotott „biztonsági dilemma” fogalom azt jelenti, hogy az államoknak védelmi képességeik létrehozása során gondolni kell arra, hogy mikor haladják meg azt a mértéket, amikor más államok támadó képességeket és szándékokat vélelmeznek az eredetileg defenzívnek gondolt lépésekben. Végül említésre kívánkozik egy a katonai szakmai terminológiát érintő probléma. Az Egyesült Államok Bahreinben állomásozó Haditengerészeti Parancsnokságával (USMARCENT) kapcsolatban a „haditengerészeti szárazföldi erők” fogalmat használja. A bírálóban az a kérdés merül fel, hogy az adott esetben nem a „tengerészgyalogság” (the Marines) lett volna a megfelelő magyar terminológia?

Az államok katonai erőinek egyes kategóriáival kapcsolatos adatokra több helyen visszatér a szerző, azonban az idézett adatok eltérőek. Az algériai haderő létszáma a 111. oldal harmadik bekezdése szerint 300 000 fő, a 115. oldal első bekezdésében viszont 195 800 fő szerepel. Szaúdi-Arábia hadereje a 194. oldal második bekezdése szerint 227 000 fő, a 210. oldal első bekezdésében azonban ugyanezen kategória létszáma 75 000, kiegészítve azzal, hogy a Nemzeti Gárdát 100 000 fő alkotja. Több helyen tapasztalható eltérés harckocsik és repülőgépek adataival kapcsolatban is, ami abból is adódhat, hogy nem mindig egyértelmű, hogy az idézett adatok mely időszakra vonatkoznak.

A szerző több helyen (94. 221. 224. oldal) utal a törzsi viszonyokra, mint a térség országai belső konfliktusainak kezelését nehezítő tényezőre. Ezt a gondolatmenetet folytatva a szerzőnek ideális lehetősége lett volna bizonyítani, hogy a térség országaiban az államfejlődés valahol félúton van a premodern és a modern államok közötti átmenetben. A politikatudomány szerint az államépítést konfliktusok és háborúk kísérik. A hidegháború idején az egyesülési

kísérletek – az egységes arab nemzet koncepciójára építve – majd azok kudarca, a legutóbbi időkben pedig az iszlám állam megjelenése azt bizonyítja, hogy a törzsi és vallási identitások bonyolult egymás mellett élése tartós hatást gyakorol a nemzetközi rendszer stabilitására.

Kis Benedek József értekezését összeségében értékes hozzájárulásnak tekintem egy olyan földrajzi régió tudományos igényű megismeréséhez, amely a nemzetközi rendszer szereplői számára számos biztonsági és gazdasági problémát okoz. A téma tárgyalásának újszerűségét abban látom, hogy a szerző egy erőszakos konfliktusokra hajlamos régió katonai képességeit és a katonai képességek fejlesztésének trendjeit mutatja be. Az értekezésben ismertetett adatok, információk és következtetések hasznos forrásként szolgálnak a Közel-Kelet és Észak-Afrika konfliktusainak és háborúinak elemzésével foglalkozó biztonságpolitikai és katonai szakértők számára. Az értekezés hasznosíthatóságát növelte volna, ha a szerző a katonai és biztonságpolitikai elemzés határain túl kitekint az államépítés problémáira és azon keresztül a fejlesztés alatt álló katonai képességek alkalmazásának szándékaira. Ez utóbbi megjegyzés, mint ahogy a korábbi kritikai megjegyzések sem csökkentik Kiss Benedek József munkájának értékét.

A szerző által az 1, 2, 3, és 4-es pontban megfogalmazott tudományos eredmények egyrészt közismert tényeket, másrészt feltételezéseket tartalmaznak. Tudományos eredménynek fogadom el az 5, 6 és 7. pontban megfogalmazott eredményeket.

A fentiek alapján javaslom Kiss Benedek József értekezésének nyilvános vitára bocsátását és számára az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2020. április 20.

Matus János

az MTA doktora